

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ПОМИЛКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Абрамова В.М.

Київський університет ринкових відносин

У статті надано аналіз сутності помилки судового експерта на підставі методології ефективної діяльності. Виявлені ознаки, які характеризують помилку як негативне явище. Обґрунтована класифікація експертних помилок. Надано аналіз умов та причин їх виникнення в експертній діяльності. Узагальнено негативні наслідки помилок при проведенні експертиз.

Ключові слова: помилка, експерт, експертиза, експертна діяльність, висновок експерта, класифікація експертних помилок.

Постановка проблеми. В умовах формування правової держави, демократизації судочинства підвищується значення такого виду доказів як судова експертиза. Судово-слідча практика показує, що висновки експертизи містять важливі фактичні дані, що необхідні для успішного розслідування різного роду злочинів, а також для правильного розгляду цивільних, кримінальних, господарських справ і, в решті-решт, укріплення гарантій дотримання прав і законних інтересів громадян у відповідності до положень Конституції України. На жаль сьогодні, не зважаючи на те, що здійснюється активна і цілеспрямована діяльність співробітників судово-експертних установ щодо пошуку нових, ефективних форм і методів забезпечення якості експертних висновків, створенню надійної доказової бази заважають помилки при проведенні досліджень. Експерти, як і будь-які інші люди, не застраховані від помилок у своїй діяльності.

На жаль, незважаючи на те, що висновки експертиз піддаються оцінці слідчого та суду, помилки в них виявляються не завжди, що не виключає в подальшому виникнення слідчих та судових помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі з криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалась лише з окремих позицій. Розробка проблеми помилок в діяльності судових експертів при проведенні досліджень, була розпочата порівняно недавно. Окремі аспекти проблеми у свій час були піддані аналізу в працях ряду авторів. У загальному вигляді поняття, причини, класифікацію експертних помилок розглядали у своїх роботах А.І. Вінберг, І.М. Каплунов, Р.С. Белкін, А.К. Педенчук, Г.Л. Грановський, Г.Є. Макушкіна, І.Г. Вермель, Л.В. Кочнева, Н.І. Клименко, Н.А. Паліашвілі, А.Ю. Краснобаєва. На існування проблем помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Л.А. Вінберг, Л.М. Бедрин, А.А. Солохин, М.А. Бронникова, Г.В. Кружкова, А.Ю. Комісаров, Н.М. Дяченко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури показує, що про однозначність визначення помилки в діяльності людини говорити ще рано. Сьогодні як і раніше спостерігаються різні позиції щодо визначення поняття, розуміння сутності і правової природи експертних помилок. Не остання роль у цьому належить і різним науковим подходам до розуміння загального поняття помилки в діяльності людини.

Позитивно оцінюючи роботу вчених, які внесли значні здобутки у розробку даної проблеми, необхідно, разом з тим зауважити, що не всі її аспекти досліджені повно отримали своє вирішення. Таким чином проблема і сьогодні не отримала глибокого і

всестороннього розгляду, а помилки у експертній практиці залишаються нерідким явищем.

Мета статті. У зв'язку з викладеним вище, головною метою цієї праці є з'ясування сутності, видів та умов виникнення помилок, що зустрічаються в діяльності судового експерта. Враховуючи складність і багатогранність процесів, що є основою експертної діяльності, в основу дослідження помилки покладено праксеологічний підхід.

Виклад основного матеріалу. Небезпечність помилок, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть стати причиною помилок у діяльності слідчих та судових органів. Помилка експерта викликає комплекс негативних ефектів, що багатопланово характеризують її «ціну». «Ціна» помилок судового експерта залежить від ступеню її проникнення в діяльність інших суб'єктів і розглядається з різних позицій. Насамперед, представляється, що «ціна» помилки це те, чим приходиться розплачуватися суб'єкту, який її допустив, іншим суб'єктам, зв'язаним з його діяльністю, суспільству в цілому. Вона може бути як матеріального, так і морального характеру.

Ниж глибше експертна помилка проникає в судочинство, тим дорожче вона коштує нашому суспільству, тому що процес встановлення істини усе більше деформується, викликаючи нові помилки слідчих, суддів і прокурорів. З погляду необхідності забезпечення ефективності експертної діяльності варто говорити про «ціну» експертної помилки з позиції негативних наслідків, зумовлених помилками експерта.

По-перше, це, насамперед, зниження якості й ефективності діяльності експерта і підрозділи (установи) у цілому, формування думки про некомпетентність, необ'єктивність працівників експертних підрозділів, дискомфортний стан експерта, викликаний виявленою помилкою.

По-друге, це необхідність проведення додаткових слідчих дій з усунення експертної помилки, збільшення строків розслідування.

По-третє, це формування негативної суспільної думки про можливість забезпечення захисту прав і інтересів громадян, діяльності правоохоронних органів у цілому.

Помилки, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть привести до помилок у діяльності слідчих та судових органів і завдати суттєвої шкоди правосуддю, законним інтересам громадян і установ, збільшити терміни розслідування і судового розгляду справ.

З погляду на те, що загальне поняття помилки визначене на основі синтезованих даних різних галузей знань, не відображає специфічності діяльності судового експерта при проведенні експертиз, виникла потреба у виявленні специфічних ознак

експертної помилки. По-перше, помилка судового експерта є результат не наміру чи необережності, а лише ненавмисних дій чи бездіяльності. По-друге, експертна помилка реалізується у експертній діяльності. По-третє, – її суб'єктом є судовий експерт. По-четверте, вона виражається у формі неправильних висновків експертизи. Наявність ознак помилки судового експерта дозволяє відрізнити помилковий висновок експерта від свідомо неправильного висновку, тобто помилку експерта від злочину проти правосуддя.

На підставі аналізу різних точок зору, що зустрілися у літературі, зазначених ознак з урахування періодів розвитку, помилкою судового експерта можна вважати – його ненавмисні неправильні дії або бездіяльність в процесі експертного дослідження, котрі реалізуються у висновках через неправильне отримання і переробку інформації на рівні відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, обумовлені психічними, соціальними, біологічними якостями експерта.

Разом з тим, визначення поняття помилки судового експерта при проведенні експертиз не знімає питання щодо критерію визнання висновку помилковим, про те, як її можна розпізнати в процесі встановлення істини, особливо, якщо по справі було призначено декілька повторних експертиз і отримані різні, суперечливі висновки. Користуючись філософським положенням, що критерієм істини є практика, можна запропонувати три шляхи вирішення питання, чи є висновок експерта помилковим: процесуальний, методичний і оціночний.

Процесуальний передбачає можливість призначення декількох експертиз з одних і тих питань як засобу перевірки попередньо виконаних експертиз.

Методичний має непроцесуальний характер реалізації і передбачає можливість направлення спірних висновків експертиз на відповідні секції Науково-методичної ради. Досвідчені члени ради приймають остаточне рішення по питаннях, що були поставлені перед експертами.

Оціночний здійснюється слідчим чи судом під час оцінки висновку експерта по справі. Одним з найбільш суттєвих критеріїв оцінки правильності висновку експерта є його відповідність іншим безперечно встановленим матеріалам справи. Враховуючи, що остаточно про винність особи від імені Держави проголошує суд, то й остаточно критерієм істинності висновку експерта сьогодні є судова практика. Але і її не можна абсолютизувати. Критерій істини ніколи не може по самій суті справи підтвердити або спростувати повністю будь-яке людське уявлення. Оцінка висновку здійснюється за внутрішнім переконанням судді. Тому не можна говорити про абсолютність критерію істинності судової практики, що само по собі не виключає і судових помилок. Оцінка експертизи для осіб, які не володіють спеціальними знаннями, часто є складним процесом, а помилковий висновок або навмисно неправильний негативно впливає на процес встановлення істини. З цієї причини можуть припускатися судові помилки. Тому можна вважати за доцільне комплексний підхід до проблеми критеріїв правильності висновку експерта – розробку системи критеріїв його оцінки.

Імовірність виникнення помилки залежить від цілого ряду особливостей пізнавального процесу судового експерта, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вперше на їх існування звернув увагу Г. Л. Грановський [4]. На нашу думку, насамперед, особливості пізнання судового експерта пов'язані із об'єктивними чинниками, що характе-

ризують особливості відображення інформації щодо події (ретроспективність, викривленість, обмеженість, фрагментарність). Ми цілком приєднуємося до думки М. Я. Сегає, який вважає, що для формування достовірного висновку експерт змушений мінімізувати ризик виникнення помилок шляхом правильно обраної стратегії пізнання відображеної інформації шляхом сумування додаткової інформації, котра міститься у паралельних, зворотних, зустрічних зв'язках, використання всіх трьох методів вирішення експертних задач (діагностичного, ідентифікаційного, ситуалогічного) експертиз [8, с. 46]. Відповідні рекомендації повинні міститися у методиках дослідження. Однак сьогодні не всі об'єкти, які потрапляють до поля зору експерта, достатньо пізнані. Іноді методики для їх дослідження взагалі відсутні, або не містять об'єктивних відомостей щодо ознак об'єктів та критерії їх оцінки. У таких складних ситуаціях навіть досвідчені експерти можуть припускати помилок.

Розширення обсягу інформації при дослідженні зазначених слідів завдяки використанню технічних засобів не завжди досягається через їх відсутність або недостатню чутливість. В результаті неповнота відомостей про властивості ознак призводить до неправильних висновків.

Однак, чи виникне помилка, буде залежати від експерта, тобто від його суб'єктивних якостей, які обумовлюють індивідуальність пізнання. Особливості пізнання на всіх рівнях (відчуття, сприйняття, уявлення, мислення) обумовлені впливом суб'єктивних умов, котрі за певних обставин можуть стати причинами виникнення помилок. Суб'єктивні умови кореняться в характері відчуття, сприйняття, мислення і фізичних дій експерта. Вони можуть бути віднесені до трьох груп: відсутність досвіду, незадовільний рівень знань (характеризують недостатню професійну компетенцію експерта), обмеженість часу, завантаженість (викликають порушення методичних та процесуальних вимог, призводять до поверхового неповного дослідження), наявність дефектів, недостатня чутливість природних органів експерта, психічні якості, невідповідні особистісні якості експерта (обумовлюються індивідуальними психофізіологічними властивостями).

Проте поділ умов виникнення помилок на об'єктивні і суб'єктивні досить відносний. Дуже часто умови взаємообумовлені і діють у комплексі. Наприклад, неправильна оцінка ознак може виникати як через недостатню чутливість приладів, так і дефекти органів відчуття або сприйняття.

Таким чином, можна зазначити, що особливості експертного пізнання, які викликають помилки, пов'язані з наявністю недоліків, котрі не завжди призводять до неправильного висновку, однак потенційно містять помилку і створюють умови для її виникнення. Такий висновок підтверджується результатами аналізу взаємного рецензування експертиз експертними підрозділами МВС України, які показали, що від 60 до 80 % висновків експертів містять недоліки [1, с. 186-193]. Останні дослідження свідчать, що ці тенденції зберігаються [6, с. 1]. Однак це не означає, що всі висновки, в яких виявлено недоліки, є помилковими. Слід цілком підтримати позицію Н. І. Клименко, яка вважає, що умови стають причинами тільки тоді, коли вони викликають наслідки – помилку [5, с. 132].

Вплив на процес пізнання різноманітних факторів обумовлює неоднорідність помилок, що потребує їх класифікації. Підставою для класифікації є найбільш суттєві науково обґрунтовані й об'єктивні ознаки. Певне уявлення щодо видів

помилку судових експертів було сформовано на підставі матеріалів повторних експертиз, оглядів про результати діяльності експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України, звітів про результати роботи СЕУ МЮ України, матеріали анкетування співробітників експертних підрозділів, літературних джерел.

Вивчення та аналіз цих матеріалів дозволив, в цілому погоджуючись з Р. С. Белкіним та А. Ю. Краснобаєвою, запропонувати класифікацію помилок судового експерта при проведенні експертиз [2, с. 187-188; 3, с. 59-66; 7, с. 13]. У її основі лежить характеристика сторін процесу експертного дослідження. Підставою класифікації є ділення експертних помилок за змістовною сутністю. Згідно з нею експертні помилки поділяються на нормативно-правові (процесуальні), методологічні, організаційно-управлінські.

Першу групу складають нормативно-правові (процесуальні) помилки. Вони виникають тоді, коли експерт при проведенні експертизи не дотримується норм закону, що регламентують проведення експертизи. Аналіз судової, слідчої, експертної практики показав, що процесуальні помилки відбуваються внаслідок:

1. Вирішення питань правового характеру: а) щодо винності і відповідальності осіб, які причетні до вчинення злочину; б) щодо юридичної оцінки фактів і їх кваліфікації.

2. Вирішення питань, які не були поставлені перед експертом (експертна ініціатива) не на підставі спеціальних знань;

3. Вирішення питань без використання права запиту додаткових матеріалів на недостатній кількості порівняльних матеріалів і відсутності відомостей щодо обставин справи.

4. Формулювання висновку щодо оцінки правильності первинної експертизи.

5. Використання правової термінології («підроблений бланк», «підлог», «шахрайство» тощо).

Експертні помилки можуть бути допущені при пізнанні сутності, властивостей, ознак об'єктів експертного дослідження. Такі помилки віднесені до другої групи і називаються методологічними. Відображення в свідомості експерта об'єкта дослідження, котре не відповідає об'єктивним властивостям, що характеризують цей об'єкт. Їх можна підрозділити на психологічні, логічні і фактичні (предметні). Методологічні (психологічні, логічні і предметні) помилки складають значну частину всіх помилок.

Психологічні помилки – помилки відчуття, сприйняття, уявлення, пам'яті і мислення. Вони проаналізовані на прикладі експертиз, при проведенні яких судовими експертами неправильно інтерпретувалась інформація, котра відобразилась у слідах (негативний слід пальця руки порівнювався з позитивним), хибно сприймалися ознаки, перебільшувалась їх значущість (варіаційність ознак сприймалася як розбіжності), виключення притаманних об'єкту ознак (експерт не помітив дрібних особливостей рухів при виконанні підписів).

Психологічні помилки в свою чергу можна поділити в наступний спосіб:

1. Помилкове розчленування, подрібнення цілісного об'єкта, явища, події, дії на незалежні та непов'язані між собою частини (не визначення факту виконання рукописного тексту або текстів в різних документах однією особою).

2. Помилкове об'єднання різних, непов'язаних самостійних об'єктів, явищ, фактів у загальне ціле, котрим ці факти в дійсності не були.

3. Помилкове перебільшення або зменшення реальних розмірів, тривалості, сили, яскравості, інтенсивності, а також помилкова трансформація, тобто викривлення форми, морфологічних ознак структури в результаті хибного сприйняття об'єкту.

4. Помилкове додання та наділення або виключення, пропущення ознак об'єктів. Помилкове ототожнення та встановлення схожості різних об'єктів та осіб, і навпаки – помилкове розрізнення одного й того ж чи однорідних об'єктів (помилки розпізнання)

Логічні помилки, тобто помилки, зв'язані з порушенням у змістовних розумових актах законів і правил логіки, а також з некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій. Логічні помилки у висновках судових експертів виявлені у зв'язку із недотриманням ними законів формальної логіки, коли висновок експерта не впливає з результатів дослідження, суперечить дослідницькій частині, базується на недостатній сукупності ознак (у синтезуючій частині експерт вказує, що куля вистріляна зі зброї, яка має правий нахил полів нарізів, а у висновку – зі зброї, яка має лівий нахил полів нарізів).

Фактичні (предметні) помилки виникають у результаті перекошеного уявлення про відносини між предметами об'єктивного світу. Фактичні помилки можуть виникати через використання неіснуючої термінології, використання застарілих, неналежних методів і методик. Характеристика фактичних помилок надана на прикладі висновків судових експертів, котрі визнані помилковими у зв'язку із використанням неналежних методик або методів, технічних засобів, які не дозволили отримати повну інформацію про об'єкти (неправильний вибір розчинників, використання мікроскопів з недостатнім збільшенням, використання методів, які при певних умовах дають значний відсоток помилок, використання неточних довідкових даних для розрахунків, застосування неправильної термінології).

В процесі аналізу висновків повторних експертиз дозволив виявити помилки третьої групи, котрі обумовлені неправильними діями експерта або його бездіяльністю, виникають через порушення, невиконання належного і віднесені нами до організаційно-управлінських. У цій групі можна виділити помилки, які полягають у неправильній послідовності дій, виборі засобів або використанні несправних приладів, порушенні правил експлуатації складних технічних пристроїв, неправильному застосуванні методики, неправильних розрахунках, виборі параметрів, коефіцієнтів, описках.

Аналіз експертної практики свідчить про те, що частіше всього зустрічаються методологічні помилки та організаційно-управлінські.

Разом з тим, слід зазначити, що розмежування помилок має відносний характер, тому іноді одні помилки обумовлюють виникнення інших (помилки недогляду через недостатність матеріалів тягнуть психологічні помилки через неправильну оцінку ознак, тощо).

Висновки і пропозиції. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що помилка судового експерта характеризується певними ознаками, які відображають специфічність його діяльності, тобто містить праксеологічний аспект. На виникнення експертних помилок впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, знання яких дозволяє поділити помилки на види і в подальшому визначити шляхи їх подолання.

Список літератури:

1. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.М. Абрамова. – Київ, 2005. – 205 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. / Р. С. Белкин. – М.: НОРМА, 2001. – 237 с.
3. Белкин Р. С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р. С. Белкин, А. К. Педенчук // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы: Сб. науч. трудов. – М.: ВНИИСЭ, 1987. – С. 59-66.
4. Грановский Г. Л. Природа, причины экспертных ошибок и пути их устранения / Г. Л. Грановский // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы: Экспресс-информация. – М.: ВНИИСЭ, 1983. – Вып. 2. – С. 1-9.
5. Клименко Н. И. Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса / Н. И. Клименко // Проблема дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: Межвузовский сборник научных трудов. – К.: Киевский ун-т, 1988. – С. 126-133.
6. Копильченко Т. Ю. Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т. Ю. Копильченко. – Київ, 2010. – 18 с.
7. Краснобаева А. Ю. Экспертные ошибки: причины, последствия, профилактика: автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. Ю. Краснобаева. – Волгоград, 1997. – 25с.
8. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К.: Ін Юре, 1997. – 174 с.

Абрамова В.М.

Киевский университет рыночных отношений

ПРАКСЕЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПОНИМАНИЮ ОШИБКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА

Аннотация

В статье дан анализ ошибки судебного эксперта на основе методологии эффективной деятельности. Выявлены признаки, которые характеризуют ошибку как негативное явление. Обоснована классификация экспертных ошибок. Проведен анализ условий и причин их возникновения в экспертной деятельности. Обобщены негативные последствия экспертных ошибок при проведении судебных экспертиз.

Ключевые слова: ошибка, эксперт, экспертиза, экспертная деятельность, заключение эксперта, классификация экспертных ошибок.

Abramova V.M.

Kiev University of Market Relations

PRAXEOLOGICAL APPROACH TO UNDERSTANDING MISTAKE IN PERFORMANCE OF JUDICIAL EXPERTS

Summary

The article examines the concept, features, types of mistakes of judicial expert. Provides analysis of conditions and their causes in expert activities. Discovered negative consequences of errors during the examinations. Substantiated classification of expert's mistakes. Analyzed conditions and their causes in expert's activities. Summarized the negative effects of mistakes during the of judicial expert examinations.

Keywords: mistake expert, expertise, expert activity, expert opinion, expert classification mistake.